

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1340150

Cilt: 6 Sayı: 4 Aralık 2023

ss. 962-981

Cevirinin Geliş

Tarihi

08/08/2023

Cevirinin Kabul

Tarihi

29/11/2023

Yayın Tarihi

15/12/2023

HAKK'A DAİR KAVRAMSAL İSTİARELER ÇERÇEVESİNDE MESNEVİ'DEKİ YARATICI TASAVVURLARININ İNCELENMESİ

Azade Eslami¹

Mohammad Hasan Hasanzade Niri²

Esmacil Tajbakhsh³

Çeviri: Sümeyye YILDIRIM⁴

ÖZET

Büyük sanatkarlar bazen Allah mefhumunu, mütefekkirin yaratıcıya ilişkin bakış açısını yansıtan tasvirler yolu ile açıklar. Kavramsal istiare kuramı, bu tasvir ve tasavvurlarda gizli olan bakış açılarını açığa çıkarmak için uygun bir araçtır. Bu çalışma, Mesnevi'de Hakk'a yönelik kullanılmış olan kavramsal istiareleri incelemeyi hedeflemektedir. Zira Allah tasviri ve tasavvurunu anlamak için birçok bakış açısından faydalanan Mesnevi'deki ilah istiarelerini incelemek, Mesnevi'de yer alan Allah kavramının bir başka gizli yönünü bizler için aşikâr hale getirebilir. Daha açık ve daha düzenli sonuçlara ulaşılması amacıyla Mostafa Malekian'ın Allah tasavvurları sınıflamasından yararlanılmaya ve tasavvurların tanımlı olup olmadıkları incelenmeye

¹ Doktora öğrencisi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, Tasavvuf Edebiyatı, eslami2534@gmail.com.

² Doç. Dr., Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi, Allame Tabataba'i Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı, mhhniri@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-3122-8337.

³ Prof. Dr., Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi, Allame Tabataba'i Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı, e.tajbakhsh@atu.ac.ir.

⁴ Doktora öğrencisi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Türk İslam Edebiyatı ABD., sumeyyeldirim@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1344-1281.

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Cilt: 6 Sayı: 4 Aralık 2023 ss. 962-981

çalışılmıştır. Çalışmanın yönteminde ana istiarelerden sonra ikincil istiareler ve bu istiareleri havi ilişkiler açıklanmış daha sonra Mostafa Malekian tasnifi ile tatbik edilmiştir. Bu çalışma, Mesnevi'deki ilah tasavvurunun bazen tanımlandığını bazen ise tanımlanmadığını göstermektedir. Hazret-i Mevlâna'nın Hak ile ilgili tasavvurlarının çoğu insan-biçimci bir kimliğe sahiptir. Hazret, Allah'ı tasvir ederken bir yandan insan-biçimci ve diğer yandan gayri insan-biçimci ikili istiarelerden de yararlanmıştıdır.

Anahtar Sözcükler: Mesnevi, Kavramsal İstiare, Hak, Tanımlı Allah, Tanımsız Allah.

STUDYING GOD ILLUSTRATIONS IN MASNAVI IN THE FRAMEWORK OF CONCEPTUAL METAPHORS RELATED TO GOD

ABSTRACT

Great artists sometimes express God content by simile which can contain the viewpoint of thoughtful artist to God. The theory of conceptual metaphor is an appropriate way to extract hidden aspects of this imagination and illustration. The current study aims to investigate conceptual metaphors about God in Masnavi, because related metaphors to God in Masnavi have been considered to find the imagination and illustration of God. These metaphors clarify other hidden side of God illustration in Masnavi. This study has applied the classification of God imagination proposed by Mostafa Malejiyan in order to figure out their distinctiveness or indistinctiveness. At first, main (mother) metaphors are found through minor metaphors and their networks. Then, they were compared and contrasted with Malekiyan's classification. The findings reveal that God in Masnavi is either distinctive or indistinctive. Moreover, Rumi has applied "binary" metaphors which refer to a God is either human-like or non-human-like.

Keywords: Masnavi, Conceptual Metaphor, God, Distinctive God, Indistinctive God.

GİRİŞ

Kavramsal istiareler, şairin yahut yazarın zihninde gizlenmiş olan kavramları göstermek için uygun araçlardır. Hz. Mevlâna (ö.1273), Mesnevi'de birçok şeyi istiare yolu ile dile getirmiştir. Bu bağlamda da Allah'a ilişkin varlıkbilimci istiareler sıklıkla tekrarlanmıştır. Mesnevi'deki yaratıcı mefhumunun, kavramsal istiarelerden yararlanılarak incelenmesi Lakoff'un dediği gibi şairin bilinçaltındaki ilah kavramına ayna tutması açısından önem ve gereklilik arz etmektedir. Mesnevi'deki aşk gibi mefhumlardan bazıları kavramsal istiare kuramından yararlanılarak incelenmiş ancak şimdiye dek Allah hakkında böyle bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın yönteminde, öncelikle Mesnevi'nin altı cildinde Hakk'a yönelik kaleme alınan özel istiareler ortaya

koyulmuş ardından konuya ilişkin ana başlıklara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise tutarlığı ve düzeni sağlamak için Mostafa Malekian'a⁵ ait Hak tasvirinin tanımlanması ve tanımlanmaması, insan-biçimciliği ve gayri insan-biçimciliğine dayalı tasniften yararlanılmıştır. Aynı şekilde zikredilen istiareler Hakk'ın celali ve cemali oluşu açısından da incelenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın amacı, kullanılan istiarelerin temelinde yer alan tasvirlerdeki saklı kavramları ortaya çıkarmak ve böylece Mesnevi'deki ilaha dair daha isabetli bir tasvirin elde edilebilmesidir.

1.1. Çalışmanın Arka Planı⁶

Rûmî'nin eserlerinde yer alan kavramsal istiareler konusunda şu kaynaklara başvurulabilir:

“Hafız ve Mevlâna Gazellerindeki İstiarelerin Bilişsel Anlambilim Açısından Karşılaştırmalı İncelemesi” Ali Küçükzade, Tehran Peyame Noor Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

“Divan-ı Şems'teki Duyusal Yeme Eylemine Dayalı Kavramsal İstiareler” Tahere Karimi ve Zolfaghar Allami Memandusti, Naghde Adabi Dergisi, 2013, sayı 24.

“Divan-ı Şems ve Mesnevi'de Yer Alan Kavramsal Güzellik İstiaresinin Bilişsel Çözümlemesi” Tahere Karimi ve Zolfaghar Allami.

“Mevlâna'nın, Allah'tan Geldik Allah'a Döneceğiz⁷ Adlı Gazeli ve Aydın Ağdaşlı Çizimi Çerçevesinde İllüstrasyon ve Şiirde Kavramsal İstiare Kuramının Karşılaştırmalı İncelemesi” Sarvenaz Parishanzadeh, Maryam Hoseini, Abolghasem Dadvar, Kimiyaye Honar Dergisi, sayı 18.

⁵ 1956 doğumlu İranlı filozof ve entelektüel. Araştırmalarının çoğu ahlak, din, din felsefesi, varoluşçuluk, psikoloji, beşeri bilimler, araştırma yöntemi ve entelektüalizm alanındadır. https://en.wikipedia.org/wiki/Mostafa_Malekian, (E.T.: 05.08.2023).

⁶ Aslı Farsça olan bu makalenin geri kalan bölümlerinde yer alan kitap, makale, tez vb. tüm kaynak isimleri okuyucuya tercüme edilerek verilmiş olup gerekli olduğu düşünülen noktalarda kaynağın Farsça veya İngilizce özgün adı dipnotlarda belirtilmiştir. Dergi sayıları ve sayfa numaraları gibi sayısal ifadeler de aynı şekilde günümüz sayı sistemi ile yazılmış, metin içerisinde yer alan tüm hicri-şemsi yıllar (basım yılı, yayım yılı vb.) miladi yıla çevrilip okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca beyitlerin Farsçalarına ve Türkçe tercümelerine metin içinde yer verilmiştir.

⁷ "ماز بالایم و بالا می روبم"

“Divan-ı Şems'teki Ceylan Tasvirinin Bilişsel Çözümlemesi” Tahere Karimi, Mahbobeh Mobasher, Pajouhesh'haye Adabe Erfani Dergisi (Guhare Guya), sayı 2.

“Senaî'den Hz. Mevlâna'ya Aşk İstiaresinin Gelişimi” Sayyed Mahdi Zarghani, Mohammad Javad Mahdavi, Maryam Ayad, Adabiyete Erfani Dergisi, 2014, sayı 11.

“Divan-ı Şems'te Kavramsal Nur İstiaresi”, Behnam Mina, Naghde Adabi Dergisi, 2010.

2. Kavramsal İstiare Kuramı

Kavramsal istiare konusunda yeterince şey söylenmiştir bu nedenle sözü uzatmamak için bu hususta yalnızca birkaç cümleyi ifade etmekle yetinilecektir. “İstiareseler, alışılmış ve yaygınlaşmış olan kavramların yapısını bir noktaya kadar açıklamakta ve bu yapı edebi dilimize de” yansımaktadır (Lakoff ve Johnson, 2016: 81). “Dilbilim açısından ise istiare, kavramsal bir alandan bir başka kavramsal alanın anlaşılabiliridir.” (Kövecses, 2014: 14) Bu alanlara kaynak ve hedef denmektedir. Örneğin, ömrünün sonuna geldi ve gençliği ardında bıraktığı gibi cümleler hayat serüveni ve ömür yolculuğu gibi kavramların açıklayıcısı görevindedir. İstiare çalışmalarını bu bakış açısıyla ilk olarak Lakoff ve Johnson başlatmıştır. Tüm çalışmalar “bu istiarelerin aslında bilinçaltında çalıştığını, bu eşleştirmenin yalnızca inceleme ve çözümleme amacıyla bilinç düzeyine getirildiğini” (Kövecses, 2014: 25) göstermiştir. Esasen bir olguya ilişkin istiareseler tespit edilerek o olgunun yazar veya şairin zihnindeki kavramı bulunup incelenebilir. Yani yazar yahut şairin zihni istiareseler vesilesi ile konuşmuş olur. Hak ile ilgili istiareseler ise genellikle varlıkbilim alanına giren istiareseler arasındadır.

Sanatçı zihinsel olayları renk, sözcük, ses, madde gibi araçlarla somutlaştırmaktadır. Bu araçlardan en çok kullanılanlar, şair ve yazarların hamurunu mayalayan sözcükler ve harflerdir. Edebiyat ve özellikle edebiyatın daha açık ifade edilmiş şekli olan şiir; şairin çevre, nesnelere, insanlar vd. arasında ilişki kurduğu zihinsel bir deneyimdir. Bu ilişkilendirmede şeyler, zati özelliklerini kaybetmekte ve şairin tahayyülü neticesinde çeşitli açılardan, özel seçkinlikler kazanmaktadır. Bu seçkinlikler de edebi üslubu belirlemektedir. Betimsel dilin doğuşu ile sonuçlanan bu süreçte hayal gücünün büyük bir rolü vardır. Yeni bir dünyanın yaratımına imkân sağlayan bu hayal gücü için aslında bir şairin şiirsel tasviri, o şairin çevreye olan

sanatsal bakışının neticesidir. Bu tasvirlerin niteliği çeşitli birçok nedenle birbirinden farklıdır denebilir. Tüm bu nedenler bir şekilde şairin yaratıcılığıyla bağlantılıdır. İstiare ve teşbihi imaj olarak adlandırılan batılılar imajı ve hayali imge türlerini eşdeğer görmektedir. İmaj, imge uyandırıcı ve betimleyici olabilir ancak bu imajlardan bazısı daha betimleyicidir ve anlamı daha iyi aktarmaktadır. Tasvir etme biçimleri denmekte olan bu imajlar yeni bir yaratım süreci olması nedeniyle de daha fazla çekiciliğe sahiptir.

Sözbilim (belagat) alanında olması nedeniyle her zaman estetik bir öge olarak ele alınan tasvir, şiirin en önemli unsurlarından biridir. Özellikle Fars dili çalışmalarındaki belagat geçmişi nedeniyle tasvirin üstlendiği rol genellikle bağımsız şekilde incelenmiştir. Bu durum şairane tasvirlerin sanatsal işlev dışında anlamsal işleve de sahip olmasına rağmen böyle olmuştur. Bu nedenle, tasvirlerdeki hâkim yapının tasvirler arası ilişkiye dayandırılarak keşfedilmesi, metnin anlamına ulaşma yollarından biri olarak kabul edilir.

Bu çalışmada, Mesnevi'deki yaratıcı tasviri incelenmektedir. İrfanî dil, simgeler ve istiareler dilidir. Bilmeyenlerin anlayamayacağı işaret dili adet olduğu üzere irfanî ibareleri ifade etmek için tercih edilmektedir. Bu işaret dili, söylemde teşbih; kelimedede remiz ve istiare olmak suretiyle belirgin bir görünüşe sahiptir. Bu bağlamda Hz. Mevlâna istiarecidir ve istiareyi teşbihten daha çok kullanmıştır.

گفته آید در حدیث دیگران⁸

"خوشر آن باشد که سر دلبران

"Dilbere ait sırların söylenmesinden daha hoş olan şey
Sırların başkalarına ait sözler içinde söylenmesidir."⁹

Rûmî, anlam üretmek ve aktarmak için hayal gücünü; anlama hizmet etmek için sanatsal ve edebi tasvirleri kullanmayı başarabilmiştir. Örneğin "Eğer tahtayı kırarsan "çat" eder. / Bu "çat" sesi hicran acısıyla çıkar."¹⁰ beytindeki gibi istiare çeşitlerinden olan teşhis sanatı (tahtanın konuşması) anlama ve sese (çat: tahtanın kırılma sesi) hizmet etmektedir. Bu tür tasvirlerin Mesnevi'deki bolluğuna ek olarak Hz. Mevlâna bu temsillerin ve tasvirlerin kendi istediği anlamları ifade etmek için birer bahane ve araç olduğunu Mesnevi'de açıkça belirtmektedir.

⁸ Mevlâna, 1/136: Bu şekilde verilmiş olan yer göstermeler, söz konusu ifadenin kaçınıcı "cilt/beyit"te yer aldığını belirtmektedir.

⁹ <http://www.masnavi.net/1/25/tur/1/136/> (E.T.: 01.08.2023).

¹⁰ "چوب را گر بشکنی گوید ثراق / این ثراق از چیست از بهر فراق"

معنی اندر آن مثال دانه ایست¹¹

"ای برادر قصه چون پیمانہ ایست"

"Ey kardeşim, kıssa bir ölçüğe benzer.
Mana ise içindeki taneye benzer."¹²

Rûmî, güçlü bir öğretmen ve vaizdir. Bu nedenle sözünü ve maksadını muhatabının ruh haliyle uyumlu bir şekilde ifade etmektedir. Diğer taraftan Hz. Mevlâna'nın endişesi irfanî ve manevi konuların şerh edilip açıklanmasıdır. Bu nedenle, insan-ı kamili kamışa veya Hakk'ı denize benzetmek gibi mahsus be makul teşbihin¹³ çokça kullanılmıştır.

3. Tanımlı ve Tanımsız Olmak Açısından Yaratıcı Tasavvuru Türleri (Malekian Tasnifi)

Çağdaş filozof Mostafa Malekian'ın bakış açısına göre "Hüda üç şekilde tasvir edilebilir: a) Gayri insan-biçimci tanımlı; b) İnsan-biçimci tanımlı; c) Tanımsız." (Sorouh, 2013: 237-238) Bu görüşe göre Allah tasvirleri bu üç seçenek dışında olamaz ancak Mesnevi'de ilaha yönelik kullanılan istiareler ve teşbihler, Hakk'ın iki vecihli ve ikili tasvirini (insan-biçimci ve gayri insan-biçimci) kapsayan bir diğer seçeneğin de var olduğunu göstermektedir.

3.1. İnsan-Biçimci Tanımlı Yaratıcı Tasavvuru

Tanımlar atfedilmiş yaratıcı başkalık sahibidir ve diğer varlıklar Hakk'ın dışında var olan mevcutlardır. Allah da var olan varlıklardan biridir ancak diğer varlıkların dışındadır. Bu varlık (tanımlanmış ilah) eğer insani sıfatlara ve özelliklere sahip olursa bir başka deyişle hislere, duygulara veya isteklere sahip olursa insana benzer. Aslında "*olduğumuz şeyden ve davranışlarımızdan yola çıkarak Tanrı'dan bahsettiğimiz zaman gerçekte Tanrı ile aramızdaki benzerlikleri belirtmiş oluruz.*" (Crawford, 2015: 326) Allah, bu yüzden insani sıfatlarla tasvir edilmektedir. Vahyolunmuş dini metinlerde insan ve ilah ilişkisi "*iki şeyin ilişkisi değil iki şahsın ilişkisidir. Allah söz söyleyen, insan ise Hak kelimini dinleyen konumundadır. Hitap, Hüda'nın insana yönelik ilgisi neticesinde vuku bulmuştur ve yaratıcının eylemidir. Bu eylemde yaratıcı ve insan, ikisi de zattır.*" (Shabestari, 2005: 27) Semavi dinlerin kutsal kitaplarında belirtilmiş olan ilah, insan-biçimci tanımlı bir ilahtır (Kakaie, 2012: 68). Ve kişilerarası ilişki kurma kudreti ile kendi kimliğini açığa

¹¹ Mevlâna, 2/3622.

¹² <http://www.masnavi.net/1/25/tur/2/3622/> (E.T.: 01.08.2023).

¹³ Soyuttan somuta doğru yapılan teşbih türüdür.

çıkarmaktadır (Naraghi, 2014: 38). Robert Crawford, insana benzeyen bir Tanrı'nın insana benzemeyen Tanrı karşısında daha yüce bir konuma sahip olması sebebiyle üstün olduğunu düşünmektedir (Crawford, 2015: 319).

Lakoff ve Johnson, insan-biçimci istiarelerin varlıkbilimin en anlaşılır istiareleri olduğu ve bu istiarelerle şeyin, tanımlandığı görüşündedirler. İnsanüstü deneyimlerin insani eylemler, özellikler ve sebepler çerçevesinde anlaşılır hale getiren de bu insan-biçimciliktir (Lakoff ve Johnson, 2016: 61). Bu gibi istiarelere;

- Hayat bana oyun oynadı. (Hayat şahıstır.)
- Aşka boyun eğdi. (Aşk şahıstır.)
- Açgözlülük onu öldürdü. (Açgözlülük şahıstır.)
- Ümit onları muzaffer kıldı. (Ümit şahıstır.) gibi cümleler örnek olarak verilebilir. Belagat alanına ait olan bu örnekler, Mesnevi'de Hakk'a ilişkin benzetmelerin büyük bir bölümünü oluşturmakta olup çalışmanın da konusunu teşkil etmektedir:

- **Hak Padişahıdır.**

Hak şahtır (1/700 - 2/65 - 3/2292 - 4/1039 - 5/533 - 6/3498), Hakk'ın yüzü hazinedir (2/935), Hak, sözün sultanıdır (2/693), Hakk'ın inayetleri muhafızdır (2/1156), Hak, doğan kuşunun sahibidir (2/1169), Hak şehsuvardır (2/1174 - 2/1303), Hakk'ın nuru şehsuvardır (2/1285 - 2/1290), Hak, hazinedardır (2/2954 - 5/1024), (?) Hak hazinedir (3/4516), Hak intikam alıcıdır (5/758), Hakk'ın rahmeti hazinedir (6/2307).

Hak Padişahı başlığı altında yer alan yukarıdaki istiarelerin tamamında, doğrudan veya dolaylı bir şekilde Hakk'ın padişah olduğuna gönderme yapılmıştır. Padişah olma istiaresi Allah hakkında en çok ve en yaygın şekilde kullanılan, tüm dini ve kutsal metinlerde de çokça yer alan istiarelerdendir. Rûmî, Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini ifade eden Hak padişahı ana istiaresinden fazlaca yararlanmış ancak hazretin Hakk'a karşı duygusal tutumu, (celali değil) cemali kisvede sultanlık tasavvuru ile gösterilmiştir. Bu yüzden, sadece Allah'ın gazabını tasvir eden Hak intikamcıdır istiaresi dışında saltanata yönelik tüm istiareler Hakk'ın cemali tasvirine hizmet etmektedir.

Hakk'ın yüzü hazinedir (2/935) istiaresi *"her hazinenin başında onu koruyan yılanlar vardır. Şair, sevgilinin yüzünü hazine, zülüflerini de bu hazineye*

bekçilik yapan yılanlar olarak tasvir etmiştir" şeklindeki halk inancına dayanmaktadır (Ghavam ve Aspargham, 2015: 19).

Allah'ın tek ve mutlak olduğunu ifade eden bu gibi istiarelerde de durum aynıdır. Hak tamamen insanî özelliklere sahiptir ama Hakk'ın nuru şehsuvardır gibi teşbihler ve istiarelerde Hüda, insan gibi olmaktan uzaklaştırılmıştır. Aslında Hz. Mevlâna, birçok yerde ilahını insan-biçimci görmeyip O'nun sıfatlarını ve ... (?) tasvir etmiştir.

– **Hak Bağbandır.**

Hak bağbandır (1/1965, 1/2021 – 2/1057 – 3/165), Hakk'ın kudreti ağaçtır (4/1869).

"آسمان ها و زمین یک سیب دان" کز درخت قدرت حق شد عیان¹⁴

"Göklerle yeri Allah'ın kudret ağacından biten bir elma farz et."¹⁵

Hak bağbandır ana istiaresi, aşık bitkidir istiaresi çerçevesinde değerlendirilebilir. Çünkü yukarıda belirtilen bağlam, daha kapsamlı olan insan bitkidir istiaresinin bir alt dalı sayılmaktadır ve günlük dilde de örnekleri görülmektedir. Mesela; onun son yıllarda bir meyvesi (faydası) yok, bu yüzden kökünü kuruttular, baltayla kökünü kestiler ve onu yok ettiler, yeşil olun gibi ibarelerde insan bitkidir istiaresine dair efsanevi ve kadim inanışlar görülmektedir. İran'daki bu eski inanışa göre insanlığın atası olan Mashi¹⁶ ve Mashiyane¹⁷ ottan (ışkın otu)¹⁸ hasıl olmuştur (Bel'amî, 1962: 12-13). Nasıl ki aşk ve sevişme insanı sükûnet ve zevk hislerine sevk ediyor, huzurun mayası sayılıyor ise bu istiareyi meydana getiren tecrübi basamakları da doğadaki ferahlıktan kaynaklanan huzur ve haz hissi teşkil etmektedir.

– **Hak Tabiptir.**

Hak tabiptir (1/3253 – 2/3095), Hak görmeyi bahşedendir (1/107), Hakk'ın nuru tabiptir.

Aşk bir hastalıktır istiaresi aşk konusunda en çok tercih edilen ana istiarelerden biridir. Bu hastalığın, aşkın sarı benizli, zayıf ve dermansız oluşu ile anlamsal bir ilişkisi vardır. Çünkü bu sarılık ve zayıflık maşuk ile derman

¹⁴ Mevlâna, 4/1869.

¹⁵ <http://www.masnavi.net/1/25/tur/4/1869/> (E.T.: 01.08.2023).

¹⁶ مثنی: Yaratılan ilk erkek.

¹⁷ مشیانه: Yaratılan ilk kadın.

¹⁸ ریواس: Kuzukulağigiller ailesinden olan ve Divânu Lügati't-Türk'te ışgın olarak geçen bir ot. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Işgın#:~:text=Işgın%20ya%20da%20ışkın%20\(Rheum,yılık%2C%20otsu%20bir%20ravent%20türü,](https://tr.wikipedia.org/wiki/Işgın#:~:text=Işgın%20ya%20da%20ışkın%20(Rheum,yılık%2C%20otsu%20bir%20ravent%20türü,) (E.T.: 05.08.2023).

bulmaktadır. Bu nedenle aşk hastalığıdır istiaresinin içinde maşuk tabiptir istiaresi de yer almaktadır. Mesnevi'de sevgili Allah'tır ve bu bağlamdaki istiareler, aşk hastalığıdır ana istiaresini meydana getirmektedir.

– **Hak Avcıdır.**

Hak avcıdır (2/1310 – 5/812 – 5/3091).

Aşkın avcı oluşu -ki ilahi aşk tam olarak avlanma halidir- ilk olarak Mesnevi'nin Şah ve Hizmetçi adlı hikayesinde geçmektedir. Avcı (şah), kurban (hizmetçi) ile av, tezatlık kavranlarının zekice ve sanatsal bir şekilde kullanılması maşuk (Allah) avcıdır istiaresini açıklamaktadır.

Aşkın tuzacağına düştü, aşkına kapıldı gibi ifadeler, sevgili-avcı istiaresinin yansımasıdır. Mesnevi'de Hak ile maşukun birliği bu tür istiarelerin varlığının bir sebebidir.

– **Hak Ebeveyndir.**

Canlar canı (Allah) babadır (2/1176), Hak annedir (5/698).

Hristiyanlık inancındaki Tanrı'nın baba oluşu, yaratıcının cemali tasavvuruna ve O'na duyulan duygusal bağın göstergesidir. Crawford, Tanrı nedir diye sordüğümüzde (Hristiyanlığın) kutsal metinleri bize O'nun aşk olduğunu öğretir, demektedir. Bağ kurma açısından Tanrı'nın varlığı baba, oğul, kutsal ruh kalıbında gerçeklik kazanmaktadır. Bundan yola çıkarak Tanrı aşktır denirken O'nun vasfı ve özelliği değil diğer varlıklarla insanlar gibi bağ kurması kastedilmektedir (Crawford, 2015: 348-349). Rûmî yukarıdaki istiareleri, Hakk'ı cemali vasıflarından yararlanarak tasvir etmek için kullanmıştır.

– **Hak Satın Alandır.**

Hakk'ın sıfatı altındır (3/554), Hak müşteridir (2/575, 2438 – 2/3265 – 3/505 – 4/3514).

Çarşı, pazar zeminine de oturtulabilecek bu ana istiaresinin Kur'an'da pek çok tezahürü vardır. Bu istiare, Hakk'ın Kur'an'da müşteri kelimesi ile tasvir edilmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

“Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Tanrı'nın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan

daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.”¹⁹

“Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”²⁰

– **Hak Sakidir.**

Hakk'ın tecellisi şaraptır (3/10), Hak sakidir (2/2571 – 3/657, 659 – 3/2942, 4290 – 5/3104, 3108 – 6/645), Hakk'ın lütfu kadehtir (3/2942).

İrfanî şiirde ilahi aşkı anlatmak için saki, şarap ve sarhoşluk vb. gibi mazmunları kullanmak Senaî döneminde Fars şiirine girmiş ve edebi bir gelenek olarak Hz. Mevlâna'ya ulaşmıştır. Ayrıca Rûmî'nin duygusal ve coşkulu irfan anlayışı bu tür mazmunlarla uyum içindedir.

– **Hak Rızık Verendir.**

Hakk'ın lütfu rızıktır (1/2752), Hakk'ın nuru azıktır (2/52 – 2/1083 – 5/2478), Celal'in nuru lokmadır (2/3572), Hakk'ı görmek azıktır (3/6), Hakk'ın rahmeti süt annedir (2/1951), Hak rızık vericidir (5/1748), Hakk'ın azığı Celal'in nurudur (6/2925).

“Yemek eylemi, Mesnevi'de ve Divan-ı Şems'te maddi ve manevi tüm alanları göstermek için en çok kullanılan kelimelerdendir. Güzellik, hikmet, zikir, sır, işitme, mutluluk, aşk ve nur tasvirleri evliyalar ve insan-ı kamillerin yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayan rızıklardır.” (Karimi ve Allami, 2014: 143-168)

– **Hak Sanatçıdır.**

Maşuk (Hak) neyzendir (1/599), Hak cam ustasıdır (2/695), Hakk'ın nuru süstür (2/1293), Hak yazardır (2/1393), Hak heykeltıraştır (3/2774), Hak şekil verendir (5/3807), Hak hakkaktır (6/3715).

John Barth yazar ve Tanrı arasında çok eskilere dayanan bir benzerliğin var olduğuna inanmaktadır (McHale, 2013: 83). Hak yazardır istiaresi de bu benzerliğin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Hakk'ın şekil veren ve hakkak olması Kur'an'da zikredilmiştir: “Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur.”²¹

¹⁹ Tevbe Suresi 111. ayet. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1346/111-ayet-tefsiri>, (E.T.: 05.08.2023).

²⁰ Bakara Suresi, 16. ayet. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/21/14-16-ayet-tefsiri>, (E.T.: 05.08.2023).

“Allah göklerin ve yerin nurudur.”²²

– **Hak Savaşçısıdır.**

Allah kemankeştir (1/616), Hakk'ın lütfu sığınaktır (1/1839), Hak cellattır (1/3836), Hak kemankeştir (2/1304 – 3/1276) Hak kalkan sahibidir (1/1018), Hak tuzak kurucudur (6/4529).

Savaş dünyanın en şiddetli olaylarından biri olduğu için Hak veya Hakk'ın vasfı savaşçı olarak tasvir edilince öfkeli ve hiddetli bir yaratıcı tasavvur edilmektedir ancak bu istiareyi yaratıcının öfkesinin bir yansıması olarak tasvir eden çok az örnek yer almaktadır. Hz. Mevlâna Allah'ı gerçek sevgili olarak görmektedir bu nedenle sevgiliye denk düşen birçok mefhum ögesi Hüda'ya hitaben kullanılmıştır. Sevgilinin vefasız olması geçmişten günümüze kadar gelen yaygın edebî geleneklerden biri olmuştur. Fars şiirinde ve gazellerinde çokça kullanılan keman kaş, ok kirpik, ok bakış, kement zülûf gibi sevgilinin uzuvlarını savaş aletlerine teşbih etmek de aynı durumun göstergesidir. Mesnevi'de de Hak sevgili konumunda olduğu için bazen savaşçı olarak tasvir edilmiştir.

3.2. Gayri İnsan-Biçimci Tanımlı Yaratıcı Tasavvuru

Malekian, Hakk'ı teşhis eden bir başka sınıflamada Allah'ın insan dışı özelliklerle tanımlanmasına dikkat çekmektedir. Başkalık sahibi olan ve diğer varlıklardan farklı bir varlık olan bu yaratıcı, önceki bölümde belirtilenin aksine artık insana benzememektedir ve insani isteklere, duygulara sahip değildir. Kur'an'ın “Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. **O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.**”²³ ayet-i kerimesinde de böyle bir yaratıcıdan bahsedilmiştir. Zira buyrulduğu gibi hiçbir varlık Allah'a benzememektedir. Bu nedenle Hak, insan da O'na benzeyemeyeceği için insan-biçimci olmayan bir başkalık arz eder. Bu bölümdeki istiareler ateş ve deniz çerçevesinde yer almaktadır.

²¹ Ali İmran Suresi 6. ayet. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-i-%20İmrân-suresi/298/5-6-ayet-tefsiri>, (E.T.: 05.08.2023).

²² Nur Suresi 35. ayet. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nûr-suresi/2826/35-ayet-tefsiri>, (E.T.: 05.08.2023).

²³ Şura Suresi 11. ayet. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Şûrâ-suresi/4283/11-12-ayet-tefsiri>, (E.T.: 05.08.2023).

3.2.1. Hak Ateştir / Nurdur.

Geçmişten günümüze Hint-Avrupa toplumları arasında kutsal ve saygıdeğer olarak nitelendirilen ateş, hikâye ve efsane kültüründe ilahi bir temele sahiptir. Ateş, Hinduizm'de gök tanrısının oğlu ve Avesta'da ise Ahura Mazda'nın oğlu olarak ün kazanmıştır (Yahaghi, 2009: 18).

“Şiirsel mazmunlarda ateş, Cemşid’in kiblesi, İranlıların kiblesi, Zerdüş kiblesi, Mecus kiblesi, semender yatağı, zırık tahtası gibi şekillerde de zikredilerek çoğunlukla efsanevi köklerine atıfta bulunulmuştur. İslami metinlerde iman nuru bazen dev bir ateş olarak yorumlanmış ve cehennem ateşi ona karşı uyarılmıştır. İran kültüründe eskiden beri ateşe kefarete ödenmiş ve ihtiyaç duyulmuştur hatta bugün dahi halk kültüründe ateş üzerine bazen de ışık üzerine yemin edilir” (Yahaghi, 2007: 21).

Mesnevi'de ateşin birçok farklı işlevi vardır. Bazı durumlarda yok olma ve yok etme mefhumu ile kullanılmıştır:

خویشتن را پیش واحد سوختن²⁴ چيست توحيد خدا آموختن

“Tevhidi öğrenmek nedir?
Tevhidin önünde kendini yakmaktır.”²⁵

“Nasıl ki güneş ışığı aydınlanma, temizlenme ve verimliliğin simgesi ise ateş alevleri de aynı şekilde bunları temsil eder.” (Chevalier ve Gheerbrant, 2009: 68)

همچو مس در کیمیا اندر گداز²⁶ هستی ات در هست آن هستی نواز

“Varlığını o varlığı meydana getirenin varlığında
Bakırı kimya içinde eritir gibi yok et ki altın olasın.”²⁷

نور ابراهيم را ساز اوستا²⁸ چه گشد این نار را نور خدا

“Bu ateşi Hak nurundan başka ne söndürür?
Bu konuda İbrahim'in nurunu kendine usta edin.”²⁹

Tıpkı Soroush'tan aktarıldığı gibi nura ve aydınlığa ilişkin bu istiarelerin birçoğunda ateşe işaret edilmektedir. Stannis, dinin sonunun nur olduğu

²⁴ Mevlâna, 1/3009.

²⁵ <http://www.masnavi.net/1/25/tur/1/3009/> (E.T.: 01.08.2023).

²⁶ Mevlâna, 1/3011.

²⁷ <http://www.masnavi.net/1/25/tur/1/3011/> (E.T.: 01.08.2023).

²⁸ Mevlâna, 1/3701.

²⁹ <http://www.masnavi.net/1/10/tur/1/3701/> (E.T.: 01.08.2023).

düşüncesindedir. Allah, İshrak felsefesi³⁰ filozofları tarafından Nuru'l-Envar (Nurların Nuru) olarak adlandırılmıştır. Nuru aydınlatan varlık olmaksızın nur ve nuraniyet söz konusu değildir. Nur suresi 35. ayette Allah'tan göklerin ve yerin nuru olarak bahsedilmiştir. Bu nedenle arifler, nura karşı fazlaca ilgi, alaka sahibidir ve kendi teşbihlerinde nurdan çokça yararlanmışlardır (Sorouh, 2006: 214).

Bundan yola çıkılarak irfani metinlerde nur, sevgili ve Allah konumunda yer almaktadır denebilir. “*Nur tabirinin Hakk'ı duyusal olarak değil mecazen kullanıldığı açıktır ama İmam Gazali gibi üstatlar (Mişkatü'l-Envar'da) nur kelimesinin mecazi nuru ifade ettiği ve eğer Allah için dahi kullanılmış olsa kullanımının yerinde olacağı görüşündedirler. Bu demek oluyor ki Allah'tan başka bir nurumuz daha yoktur ve geri kalan nurlar gerçekten değil mecazen nurdur.*” (Sorouh, 2006: 216) Nura yönelik bu görüşün Mesnevi'de birçok yansıması vardır.

Bu makalede, vurgu ve dikkat istiareler üzerinde olduğundan dolayı aynı bakış açısını yansıtan benzetmeleri ve önermeleri aktarmaktan kaçınılmıştır. Ateş istiaresi Mesnevi'de 22 defadan fazla kullanılmıştır. Çoğunda ise üstü kapalı şekilde bahsettiği Hakk'ın kendisi değil O'nun özelliği ve vasfıdır. Rûmî, örtük biçimde sadece Hak'tan her bahsettiğinde hurşid, nur veya afitab tasvirlerini kullanmıştır. Ateş iki özelliğe sahip bir unsurdur: Yakmak ve aydınlatmak. Güneş genellikle ışık vermesi ve aydınlatması sebepleri ile teşbih ve istiare konusu olmuştur. Mesnevi'de de ateş ile ilgili istiarelerin çoğunda Hakk'ın aydınlatıcı oluşu, nuru veya sıfatları işaret edilmiştir. Ancak Hz. Mevlâna Allah'ın vasıflarına işaret ettiği bazı örneklerde ateşin şiddetli ve yakıcı yönünü öne sürmüştür. Bir başka deyişle ateş, Hüda'nın celali veçhini şaire göstermiştir.

Rûmî, Allah'ın cemali sıfatları söz konusu olunca Hakk'ı hurşid, nur veya afitaba benzetmiş; celali sıfatlar söz konusu olunca ateşi kullanmıştır denebilir. Hakk'ın hışmı ateştir (2/1655) istiaresi ikinci ciltteki Eger Suyunuz Kurumuş Olsa³¹ Ayetine Göre Felsefenin Reddi (Mevlâna, 1999: 248) bölümünde geçmektedir. Bu kıssanın asıl konusu daha çok öfkedir. Hikâye, felsefeci bir adamı rivayet eder. Felsefeci okulun yanından geçtiği esnada bir ayet duyar ve bu ayet karşısında felsefi düşünce ile ayete karşı gelir. Felsefeci, bu tefekkürü neticesinde “gece uyuyunca rüyasında korkusuz bir adam gördü / adam tabancayla (felsefecinin) iki gözünü de kör etti” (Mevlâna, 1999: 1639).

³⁰ Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) kurduğu mistik ve teosofik felsefe.

³¹ Mülk Suresi 30. ayet. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mülk-suresi/5271/30-ayet-tefsiri>, (E.T.: 05.08.2023).

Hak hurşiddir (1/245 – 2/821 – 2/1353), Hak ateştir (1/3009, 3011, 3701), Hak afitaptır (1/3553, 3891, 3713 – 3/4622 – 4/2110 – 6/432), Hakk'ın zikri ateştir (2/754), Hak ateş yakıcıdır (2/1311), Hakk'ın hışmı ateştir (2/1655), Hak nurdur (2/2022), Hakk'ın yüzü hurşiddir (3/1474), Hakk'ın evliyalrı afitaptır (3/3004), Hakk'ın lütfu gölgedir (3/4781), Hakk'ın sıfatları hurşiddir (4/443), Hakk'ın lütfu afitaptır (6/3451).

3.2.2. Hak Denizdir / Sudur

İranlılar nezdinde kutsal ve ilahi sayılan, uğruna kurban kesilip fidye verilen su dört ana unsurdan biridir. Eski dönemlerden bu yana İranlılar da Sümerliler gibi varlık serüveninde suyun yaratıcılığı konusunda hemfikirdirler. Yunan tarihçiler, suyun övülmesini İranlılara dayandırmışlardır (Yahaghi, 2007: 3). Mesnevi'deki en önemli istiarelerden biri vahdet-i vücut inancındaki ilah anlayışına yakın olan denizle ilgili istiareler bütünüdür. Hz. Mevlâna, bu minvaldeki istiareler için rahmet, lütf, ilim ve nur gibi cemali sıfatlardan istifade etmiştir. Sadece bir konuda Hakk'ın zatını girdap ve öfke ile tasvir etmiş, geri kalan konularda Hakk'ın güzelliğine işaret etmiştir.

Hak denizdir (1/1745 – 2/3227), Hakk'ın ilmi Dicle'dir (1/2747), Hak nur denizidir (1/3985), Hakk'ın zatı girdaptır (2/2813), Hakk'ın nuru denizdir (3/1435), Hakk'ın fazlı buluttur (3/2309), Hakk'ın zikri sudur (4/437), Hakk'ın lütfu dalgadır (4/545), Allah denizdir (4/1041), Hakk'ın rahmeti dalgadır (5/2278).

3.2.3. Hak Nur Denizidir (Birleşik Ana İstiare)

Bu ana istiarenden yola çıkılarak belki de Mesnevi'deki vahdet-i vücut düşüncesi hakkında bir fikir edinilebilir çünkü Mesnevi'deki vahdet-i vücut düşüncesinde zıtlıklar ortadan kaldırılmıştır. Sözü edilen istiarede zıtlıklar ve aralarındaki uyum toplanarak bu çelişkiler ve zıtlıklar bir nevi yok edilmiştir.

“Dış dünyada birbirine zıt olan ateş ve su böyle bir varlığa herhangi bir zarar veremez çünkü su ve ateş gerçekte vahdet-i vücut için zıtlık olarak var bile değildirlir. Vasıflarının tekrardan birlikteliği açısından her ne kadar zahiren mütezaad olsalar da aslında birbirlerini tamamlamakta, dengelemekte ve imha etmektedirler. Bu şekilde, başlangıçtaki müttehit öz durumlarına geri dönmüş olurlar.” (Locke, 2007: 220)

Hak nur denizidir (1/3985), Hakk'ın nuru denizdir (3/1435).

3.3. Çift Tanımlı

Crawford'a göre, Tanrı'yı iki yönlü tasviri eden Whitehead de yaratıcının insan-biçimli ve gayri insan-biçimli olduğu inancındadır. Whitehead'in bakış açısına göre Tanrı, kendi ilişkileri arasında gizli kanunları ve suretleri olan ezeli bir varlıktır. Sürecin şeklini, düzenini oluşturan Tanrı bu süreçte, etkilenen ancak değişmeyen dünyanın gayri insan-biçimci ve zaman ötesi yapısıdır. Bu yapı aynı zamanda bizimle de irtibat halinde yani dünya işleri ile de meşguldür. Bu nedenle gerçekleşen şeylerden etkilenmektedir. Bizi kendine doğru yönlendirmekte ve davet etmektedir. Aslında değişmez kuralların ve nedensel ilişkilerin yerini insan ilişkileri almıştır. Öyleyse yaratıcının iki yönü vardır ve biri insan-biçimli diğeri gayri insan-biçimlidir (Crawford, 2015: 333-334).

Mesnevi'de de Whitehead'in Tanrı ile ilgili düşünce ve inancına benzer bir ikili tanım anlayışına sahip istiarelerin yer aldığı görülmektedir. Bu istiareler Hakk'ın biri insan-biçimli diğeri gayri insan-biçimli olan iki yöne sahip olduğunu göstermektedir. Hakk'ın nuru şehsuvardır, Baki'nin nuru yardımcısıdır (2/1545), Hakk'ın nuru tabiptir (5/984) istiareleri bu tür istiarelerdendir. Bütün ibarelerde benzeyen şey nurdur ve bu nur Hakk'ın sıfatlarından biridir. Tüm bu ibarelerle ilgili Hakk'ın asıl tasviri, nur ile aralarında ilişki bulunan güneş veya ateştir denebilir. Bu ilk tasvir gayri insan-biçimlidir ama benzetilen şeyler (şehsuvar, yardımcı, tabip) insanî vasıflardır. Öyleyse bu tasavvura göre Hüda hem insan-biçimli hem gayri insan-biçimli iki veçhe sahiptir.

3.4. Tanımsız Yaratıcı

Vahdet-i vücutta veya panteizmde söz konusu olan yaratıcı değil varlıktır bu nedenle bazı panteistlerin yegâne varlığa Tanrı (yaratıcı, ilah, rab, Hüda, Allah) dememeleri olasıdır. Bir başka deyişle vahdet-i vücut düşüncesinde, var olan varlıkların tamamı bir nevi ilahi bir teklik meydana getirir (Kakaie, 2012: 62). Vahdet-i vücud anlayışındaki ilah insan-biçimci ve tanımlı olmayıp külli ve mutlak olduğu için Semavi dinlerdeki ilah ile uyumsuzdur ve aynı zamanda dua gibi yollardan yaratıcı ile insan arasında kurulan iletişimden de yoksundur (Kakaie, 2012: 68). Kant, her bir olgu kavramının o olgunun tasavvurundan geldiği ve kavramın o olguya ilişkin gerçeklerle bir ilgisi olmadığı görüşündedir (Crawford, 2015: 37). Aslında istiareler, tasvirlerin kapsayıcısı gibidir ve her tasvir belli bir şeye delalet eder denebilir. Bu nedenle Mesnevi'de Hakk'a ilişkin kavramsal istiarelerle tanımsız bir ilaha işaret edilmiş olamazdı ama Mesnevi'deki temsiller ve beyitlerden yola çıkarak

Rûmî'nin düşüncesindeki tanımsız yaratıcıya ilişkin çıkarımlar yapılabilir. Tanımsız bir Hak inancı vahdet-i vücud düşüncesi ile kolaylıkla bir tutulabilir. Örneğin, Hz. Mevlâna dalga ve deniz teşbihini vahdet-i vücudu açıklamak için kullanmıştır.

"بحر وحدانست، جفت و زوج نیست
گوهر و ماهیش غیر موج نیست"³²

"Deniz birdir, çifti ve eşi yoktur.
İncisi de balığı da dalgasından başka bir şey değildir."³³

Bu beyte göre:

- Hak denizdir.
- İnci ve balık dalgadır.
- Dalga da denizdir.

Bu nedenle inci ve balık da denizin kendisidir.

Aşağıdaki beyitlerde de Mesnevi'deki vahdet-i vücud düşüncesine işaret edilmektedir:

"ما که باشیم ای تو ما را جان جان
تا که ما باشی با تو در میان
ما عَدَمَهایم و هستی های ما
تو وجود مطلقى فانی نما
ما همه شیران ولی شیر علم
حمله شان از باد باشد دم به دم"³⁴

"Ey bizim canımıza can olan!
Biz kimiz ki seninle var olalım.

Biz yokuz ve varlığımızı fâni suretle gösteren
Vücut-ı Mutlak sensin.

Biz aslanlar, bayrak üstüne resmedilmiş aslanlar gibiyiz.
Onların hareketleri zaman zaman esen rüzgârdandır."³⁵

"مثنوی ما دکان وحدت است
غیر وحدت هر چه بینی آن بت است"³⁶

³² Mevlâna, 2/2030.

³³ <http://www.masnavi.net/1/10/tur/6/2030/> (E.T.: 01.08.2023).

³⁴ Mevlâna, 1/601-603.

³⁵ <http://www.masnavi.net/1/10/tur/6/1528/> (E.T.: 01.08.2023).

³⁶ Mevlâna, 1999: 991.

“Mesnevimiz vahdet dükkânıdır.
Orada birden başka ne görürsen puttur.”

3.4.1. Mesnevi’deki Yaratıcı Tasviri Çeşitliliği ve Sayısının İncelenmesi

Mesnevi’de bazen tanımlı bazen tanımsız bir Allah’a işaret edilen istiarelerin neden kullanıldığı kesin olarak söylenemez ama bu çeşitli tasavvurların olasılıkları sayılabilir ve özetlenebilir. Aşağıda bu konudaki çeşitli yaklaşımlar ifade edilmiştir:

a) Mesnevi, Kuran'dan büyük ölçüde etkilendiği ve Kuran'da hem tanımlı bir yaratıcıdan; “*De ki: “Her şeyi yaratan Allah’tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir.”*³⁷, “*Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir.*”³⁸ hem de tanımsız bir yaratıcıdan; “*O, evvel ve âhir, zâhir ve bâttır. O her şeyi bilir.*”³⁹ bahsedildiği için yaratıcı tasavvurundaki bu çeşitliliğin sebebi, Kur'an'ın Mesnevi üzerindeki etkisidir denebilir.

b) Dinleyicilerle ilişki kurmak ve sürdürmek, konuşmacıyı küfür suçlamalarından korumak, dinleyicilerin anlayış ve kavrayış düzeyine dikkat etmek gibi çeşitli nedenlerle uzun zamandan beri büyükler arasında dinleyici merkezilik hakimdir. En iyi mazmunları içeren Mesnevi genele hitap etmek için kaleme alındığından dolayı o dönemin insanların anlayışına uygun olmayan tasvirler ve istiareler kullanılmış olsaydı, büyük ihtimalle olumsuz bir tepki verilecekti. Bu tutumdan hareketle Hz. Mevlâna'nın zihnindeki Allah kavramının tanımsız olduğu ancak kendisini korumak ve muhatabın anlayış düzeyine riayet etmek istemesi nedeniyle aynı dili ve geleneksel tasvirleri kullanarak tanımlı bir ilah tasavvuru naklettiği söylenebilir.

c) Diğer bir argüman ise Mesnevi'nin müellifinin şairlik ruhuna ve duygusal dalgalanmalarına yönelmiş olunmasıdır. Böylelikle Rûmî'nin bu eserdeki şairane bakış açısına daha çok dikkat edilmiş olur. Şairlerin, varoluşa karşı sabit bir görüşleri yoktur ve bu görüş sürekli değişim halindedir. Bu nedenle Mesnevi’de yer yer farklı olan ve çatışan fikirlerin Hz. Mevlâna'nın şiirinin bu özelliğinden ve değişen bakış açısından kaynaklanabileceği söylenebilir. Bu, Allah kavramının

³⁷ Ra’d Suresi 16. ayet.

³⁸ Bakara Suresi 244. ayet. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/251/244-ayet-tefsiri>, (E.T.: 07.08.2023).

³⁹ Hadid Suresi 3. ayet.

Rûmî'nin zihninde bazen tanımlı bazen de tanımsız olduğu anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Robert Crawford'un tasnifine göre, Tanrı tasavvuru türleri, tanımlı ve tanımsız olmak üzere ikiye ve tanımlı dal da insan-biçimci ve gayri insan-biçimci şeklinde iki alt dala ayrılabilir. Mesnevi'deki Allah tasviri ve tasavvurlarının en çoğu insan-biçimci tanımlı bir yaratıcıya yöneliktir. Hz. Mevlâna'nın Mesnevi'de yaratıcıyı istiare kalıpları ile anlatmasına ek olarak Hakk'a atfedilen sıfatlar ile de tasvirler yapmıştır. Bu çalışma, en büyük alanın yaratıcının cemalî sıfatlarına ait olduğunu göstermektedir. Hakk'ın cemalî oluşunu tasvir eden rahmet, lütuf, nur sıfatları en sık kullanılan ve bir şeye benzeyen kavramlardır. Diğer yandan ise nur en çok kendisine benzetilen kavramdır. Nur hem benzeyen hem benzetilen mefhum olarak Mesnevi'de çokça kullanıldığı için Rûmî bazen Hakk'ı nurun kendisi olarak görmüştür. İstiarelerin bir diğer kısmında, vahdet-i vücud fikrine çok yakın olan, gayri insan-biçimci tanımlı bir Hakk'ın varlığına atıfta bulunulmuştur. Bu istiarelerde yaratıcı güneşe benzetilmiştir. Birkaç durumda da vahdet-i vücud düşüncesini ve tanımsız Allah tasavvurunu ifade eden istiareler kullanılmıştır. Diğer durumlarda yaratıcı hakkında kullanılan istiareler ikilidir ve bunlar bir yandan insan-biçimci ve diğer yandan gayri insan-biçimci bir Hüda'ya atıfta bulunulmuştur. Bu istiarelerde Hakk'ın zatına işaret edilmemiştir ve benzeyen şey Allah'ın nurudur. Bu ikili tasavvur, İngiliz filozof ve matematikçi Alfred North Whitehead'in inancına karşılık gelmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDOLKARİM, Soroush (2006). *Peygamberlik Deneyiminin Genişletilmesi*, 5. bs., Tahran: Serat Yayınları.
- ABDOLKARİM, Soroush (2013). *Gelenek ve Sekülerizm*, 6. bs., Tahran: Serat Yayınları.
- CHEVALIER John; GHEERBRANT Alan (2009). *Semboller Sözlüğü*, (Çev: Soudabeh Fazaeli), 2. bs., Tahran: Jeyhoon Yayınları.
- CROWFORD, Robert (2015). *Dünya, İnsan, Tanrı Üçlemesi*, (Çev: Hamidreza Abdoli Mehrjardi), 1. bs., Kum: Adyan va Mazaheb Üniversitesi.

GHAVAM Abolghasem; ESPARGHAM, Samin (2015). “Horasan Yöresi Halk Dübeytlerindeki Aşk ve Sevgili Metaforlarının Bilişsel Metafor Kuramına Dayalı Olarak İncelenmesi”, *Kohnameye Edebe Parsi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1-27.

JOHN, Locke (2007). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (Çev: Mostafa Malekian), 2. bs., Tahran: Samt Yayınları.

KAKAEİ, Ghasem (2012). *Vahdet-i Vücut*, 5. bs. Tahran: Hermes Yayınları.

KARİMİ Tahere; MEMANDUSTİ, Zolfaghar Allami (2013). “Divan-ı Şems'teki Duyusal Yeme Eylemine Dayalı Kavramsal İstiareler”, *Nakde Adabi*, Cilt: 6, Sayı: 24, 143-167.

KÖVECSES, Zoltan (2014). *İstiareye Pratik Bir Giriş*, (Çev: Shirin Pourebrahim), 1. bs., Tahran: Samt Yayınları.

LAKOFF George; JOHNSON, Mark (2014). *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev: Hajar Agha Ebrahimi), 2. bs., Tahran: Elm Yayınları.

MCHALE, Brian (2013). *Postmodern Roman*, (Çev: Ali Masoumi), 1. bs., Tahran: Ghoghnos Yayınları.

NARAGHİ, Aresh (2014). *Yokluğun Teolojisi: İslami Bir Deneyim*, 2. bs., Tahran: Negahe Moaser Yayınları.

RUMİ, Muhammed Celaledin (1999). *Mesnevi*, 5. bs., Tahran: Pajouhesh Yayınları.

SHABESTARİ, Mohammad Mojtahid (2005). *İman ve Özgürlük*, 5. bs., Tahran: Tarhe No Yayınları.

YAHAGHİ, Mohammad Jafar (2009). *Efsaneler ve Hikayeler Kültürü*, 2. bs., Tahran: Farhang Moaser Yayınları.

Tercüme için yararlanılan kaynaklar:

BALJON, Johannes Marinus Simon (2004). “Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili”, (Çev: Mevlüt Erten), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1, 293-301, http://isamveri.org/pdfrg/D01956/2004_1/2004_1_ERTENM.pdf, (E.T.: 05.08.2023).

ÇİÇEKLER Ahmet Naim; AYDIN, Timur (2019). Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 14-26, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/802629>, (E.T.: 08.08.2023).

ULUDAĞ, Süleyman (2001). "İşrâkıyye", İslam Ansiklopedisi, C.23, s.s. 435-438, <https://islamansiklopedisi.org.tr/israkiyye>, (E.T.: 03.08.2023).

UZUNOĞLU SAYIN, Esengül (2020). Feridüddin-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbih ve Teşbih Sanatı, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 169-185, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1348940>, (E.T.: 08.08.2023).